

СІМВАЛ РАДАСЦІ

РАМАН «ЗЯМЛЯ» КУЗЬМЫ ЧОРНАГА

Таццяна СТУДЗЕНКА,
кандыдат
філалагічных навук

Што ўвогуле ёсць зямля? Безліч твораў айчынных пісьменнікаў і паэтаў прысвечана гэтай тэме. «Новая зямля» Якуба Коласа, прыгадваецца, зразумела, першай. Але ёсць і іншы, не менш важкі прыклад, хоць і трохі забыты, – раман «Зямля» Кузьмы Чорнага, напісаны ў 1928 годзе. Значнасць яго – у найбагацейшым патэнцыяле ўніверсальнага, пазачасавага каштоўнаснага абгрунтавання сучасных грамадска-культурных ініцыятыў, прысвечаных Году зямлі, але запатрабаваных спрадвеку.

Дзіўна, але пытанне «Дык дзе ж зямля?» – пытанне-папрок сучаснай К. Чорнаму крытыкі [1] – дагэтуль не «знятае»: зямля, як пададзена яна ў рамане, па-ранейшаму быццам схавана ў беглых або падкрэслена сацыялагічных аглядах больш позніх даследчыкаў. Адна з галоўных прычын, на наш погляд, – недакладнасць вызначэння жанравай формы твора, часцей за ўсё асэнсаванага як «сацыяльна-бытавы» [2, с. 164] або «сацыяльна-псіхалагічны» [3, с. 30–35]. Прыгадваецца колішняе непаразуменне, звязанае з успрыманням сучаснікамі ў сярэдзіне XIX стагоддзя рамана «Мобі Дзік» амерыканскага пісьменніка Г. Мелвіла: кваліфікаваны як «авантурна-прыгодніцкі», «марскі», ён і не мог быць усвядомлены ва ўсёй бездані сваіх сэнсаў – філасофскіх, міфалагічных, гістарычных, палітычных і гэтак далей. Падобнае здарылася і з успрыманням «Зямлі».

Здавалася, праблема пачынала вырашацца, калі хто-небудзь з даследчыкаў ставіўся да жанравай формы твора больш уважліва. Так, А. Адамовіч пісаў ужо пра «сацыяльна-філасофскі раман» К. Чорнага, маючы на ўвазе таксама «Зямлю» [4]. «Сацыяльна-бытавы раман «Зямля» на-

бывае філасофскае гучанне», – чытаем у І. Навуменкі [5, с. 76]. Але ж яно працягвае заставацца латэнтным, «бязгучным»: што гучыць, якія ўласна філасофскія сэнсы?.. Плённай тады падаецца іншая думка І. Навуменкі – пра «Зямлю» як «роман асноў»: «Трэба было ствараць культуру беларусаў. ...З тых элементаў, якія трывалі пераважна ў сялянстве, у яго... сацыяльных і маральных каштоўнасцях. Гэта той ідэальна-духоўны падмурак, на якім ствараўся раман «Зямля» [5, с. 77]. Падобным чынам разважае даследчыца А. Мельнікава. Дарэчы, менавіта ў яе інтэрпрэтацыі знойдзем накід раней толькі пастуліраванага «філасофскага гучання» твора К. Чорнага – накід, варты далейшага разгортвання: «Беларуская нацыя складалася як земляробчая ў сваёй аснове, што вызначыла адпаведны лад і стыль мыслення. Зямля – цэнтр беларускага вобраза свету. <...> Яна – грунт і падмурак яго (сяляніна. – Т. С.) існавання, тая сутнасць, што дазваляе пачуваць сябе трывала ў жыцці» [6, с. 11–12].

У «земляробчай» нацыі сапраўды найболей падстаў зразумець «зямлю-сутнасць», «зямлю-аснову», але будзем памятаць, што фундаментальны тэарэтычны яе аналіз дадзены ў кантэксце «неземляробчай» германскай культуры, а менавіта Марцінам Хайдэгерам у працах «Выток мастацкага стварэння» (*Der Ursprung des Kunstwerkes*, 1935–1936), «Рэч» (*Das Ding*, 1949–1950), галоўнае ж – у «Тлумачэннях да паэзіі Гёльдэрліна» (*Erläuterung zu Hölderlins Dichtung*, 1955) [7; 8; 9] – паэта, які, бадай, першы сур’ёзна паставіўся да феномена зямлі як феномена культуры і сімвала нацыі (гімны «Рэйн», «Германія», «Вяртанне на радзіму / Родзічам», «Хлеб і віно», «Вандраванне», «Істр», «Успамін» і іншыя) [10]. Безумоўна, аднак, і тое, што беларуская класічная літаратура,

сялянская пераважна, здолела стварыць найбольш уражвальны мастацкі космас, які быццам ілюструе – адухаўляе і тым ажыццяўляе – фундаментальныя лагічныя выкладкі нямецкага майстра і яго суразмоўцы Гельдэрліна, таксама больш мысліцеля, чым паэта. Падаецца, такім чынам, што агляд «Зямлі» К. Чорнага – рамана з «філасофскім гучаннем» – трэба злучыць з уласна філасофскай інтэрпрэтацыяй феномена, вынесенага пісьменнікам у заглавак, і тых стасункаў (быццё, гісторыя, светапогляд), якія з гэтым феноменам непасрэдна звязаны. Згодна з падыходам М. Хайдэгера да сутнасці філасофскага мыслення, твор беларускага пісьменніка сапраўды можа быць вызначаны як філасофскі. Хайдэгер піша пра «першапачатковае стаўленне перажывання», *die Urhaltung des Erlebens* [цйт. па: 11, с. 139], з якога бярэ выток філасофія – інтэнцыя асэнсавання навакольнага свету і свайго месца ў ім. Філасофія пачынаецца з настрою – «са здзіўлення, страху, заклапочанасці, зацікаўленасці або радасці... Настрой звязвае жыццё з мысленнем» [11, с. 22]. Вызначальныя пачуцці-перажыванні, паводле Хайдэгера, – здзіўленне перад веліччу сусвету і жах, прадбачанне пустыні Нішто. Пачуццё здзіўлення мысліцель вызначае як «паказчык наймацнейшых патэнцыяльных магчымасцей, уласцівых жыццю» [цйт. па: 11, с. 155], як сведчанне адкрытасці свету, а значыць – залог будучыні; адчуванне жаху ратуе ад знішчэння ў пасіўнасці, інертнасці. Першае і другое роўна неабходныя, і другое нават найперш: «Нешта можа высветліцца і быць заўважаным намі толькі ў параўнанні з Нішто»; «з Нішто нараджаецца новы свет» [11, с. 250, 252]. Здзіўленне – адна з найбольш трывалых псіхалагічных дамінантаў творчасці К. Чорнага. Узгадваецца на першы погляд рытарычнае пытанне, якое гучыць у адным з ранніх апавяданняў («Дзень»): «Ці ёсць на свеце прычына для пастаянай чалавечай радасці?..» На ўсім працягу прысутнае пытанне-здзіўленне і ў «Зямлі», хоць і агучана па-іншаму:

«...Што гэта – сонца і мяккая зямля?! Што гэта – прастор і вецер?! І трава, і дрэвы, і пайтоптваны ў зямлю жоўты ліст! Па дарогах імчацца, ідуць і паўзуць жывыя істоты. <> Ці не ад сонца гэта і ветру так востра свецяцца вочы ў чалавека – у чалавечага дзіцяці?..» [12, с. 480]. Чаргаванне пыталніка і клічніка тут прыныповае, менавіта так і адбываецца здзіўленне: «Вось, глядзі!.. Што гэта?! Адкуль?! Навошта?! Чаму?!» – маўляў, як магчыма яно, тое, што ёсць, і якім чынам яно датычыцца нас, а мы – яго? Такое пачуццё, калі яно агучанае і пэўным чынам асэнсаванае, – сапраўды філасофскі акт, бо тое, пра што мы здзіўляемся, – уласна быццё, асноўны прадмет філасофскага запытання [13]. Тое, што акрамя здзіўлення мы перажываем радасць, – вынік адчування еднасці з быццём і таму нашай трываласці ў ім. Такім чынам, радасць у сэнсе, нададзеным ёй К. Чорным, – не сентыментальная ўражанасць і не перадумова легкадумнага рогату (маўляў, дурню палец пакажы...); стала разважыўшы, радасць – нават і не вынік чагосьці (багацця, кахання, волі). Радасць – падстава, крыніца, аснова, выток быцця ў свеце, таму што свет у радасці набывае сэнс (у Хайдэгера: розніца існавання і быцця – розніца «між тым, што ёсць і што мае які-небудзь сэнс») [цйт. па: 11, с. 53]. Адкуль жа радасць? Свет беларускага сялянства ў канцы 1920-х гадоў, калі адмовіцца ад штампаў савецкай крытыкі («у самой рэвалюцыі радасць»), – увогуле не тая рэчаіснасць, што аб'ектыўна стварае радаснае пачуццё. Неўладкаваны быт, нястача, галеча, хваробы, шэрая будзённасць, няўдзячная праца бясконца, плёткі і сваркі нават з-за агідных дробязей – вось навакольны сялянам свет, яго і іх аб'ектыўнае становішча. Адкуль узяцца хоць бы прабліску радасці? Але тым і адметныя героі «Зямлі» (чытай – сяляне і чалавек увогуле), што здольныя заўважыць самыя незаўважныя прабліскі, і тады заўважанне набывае статус здарэння-аднаўлення («свершения», *Geschehnis*), адраджэння асобы [13, с. 90], яе вяртання да чалавечкасці, да сябе – да быцця.

СТУДЗЕНКА

Таццяна Святаславаўна. Нарадзілася ў Мінску. У 1990 годзе скончыла Мінскі тэхналагічны тэхнікум, у 1996 годзе – Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт.

З 1996 па 1997 год працавала настаўніцай рускай мовы і літаратуры ў СШ № 196 г. Мінска. З 2002 года працуе на факультэце журналістыкі (цяпер – Інстытут журналістыкі) Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Дацэнт кафедры замежнай журналістыкі і літаратуры.

Кандыдат філалагічных навук (2002).

Аўтар манаграфіі, шэрага артыкулаў па праблемах літаратурнай тэорыі, амерыканскай, французскай, беларускай літаратур.

Сфера навуковых інтарэсаў: тэорыя літаратуры, літаратурныя ўзаемасувязі.

Што ж заўважаецца? Па-першае – шырадчыненасць бліжэйшага свету, уласна свайго, хоць і вонкавага асяроддзя: «Пяць дзён свяціла сонца, дарогі ўсе пахлі вільгаццю пасля дажджоў – чорныя з жоўтымі адценнямі гліны. Іржышча было такое пустое і такое ціхае. І ад сонца здавалася шырокім усё – і глыбокае неба, і спустошаная на зіму ўраджаем зямля... – усё – да туманавае сіні блізкіх лясоў, да рэчак і вазёр, да дзеравяных хат і мураваных будынкаў, да ўсяго малага і вялікага, сярод чаго так пазнаны былі вялікія бунты радасці і смутку» [12, с. 297]. Цікава, як вонкавая

даль і вонкавая блізкасць дапаўняюць адна адну, пераходзяць адна ў адну, ствараючы адчуванне безліч разоў заўважанага нашымі пісьменнікамі адзінства чалавека і наваколля: «Два-ры каля хат застаўлены драбінамі, паабрасталі дрэвамі; малыя сады каля іх паціху абсыпаюць жоўтым лісцем стрэхі гуген. Сонца

кіпіць на прыэстых колерах зямлі і дрэва. Вялікай лагоднасцю ляжыць дзень на зямлі. І на далёкі размах вакол – пахне зямля і свеціць сонца» [12, с. 297–298].

Шырыня навокал быццам сведчыць: свет адчынены для нас, у свеце ёсць для нас месца і – таму – месца прабліскам радасці, у любы час, незалежна ад надвор'я, фарбаў наваколля, нават ад прысутнасці сонца; прабліскі – не звонку, а знутры, адно дзякуючы ўвазе да іх. Цікава, што тры часткі рамана, якія адпавядаюць тром порам года, не ўключаюць выразу: I – позняя лета і ранняя восень, II – апошнія тыдні восені, III – зіма на пачатку і ў сярэдзіне снежня – тры пары стрыманасці, раўнавагі, спакою і незаспакоенасці. Думкі, як восеньскі вецер, узнімаюцца раптам і мусяць раптаваць ад інерцыі існавання. Таксама і прастор, асабліва заўважны восенню і ўзімку: перажыванне прастору – падстава разважлівасці, стрыманай годнасці і адначасова выклік імкненню; прастор – адпаведнасць волі, зразумелай у быццёвым,

«экзістэнцыяльным» сэнсе (волі думак, жаданняў, светаадчування). «Поле веяла волей, і дарогі ўсё звалі ісці» [12, с. 491]. «Можжа ты нікуды і ніколі не пойдзеш, але табе так здаецца. Душа ў цябе вольная. Прасторная. <...> Чалавеку трэба, каб душа была на месцы... тады яму і свет міл» [12, с. 321]. «Чуеш, Маня, гэта ж паўната жыцця. – А часам ты нейкі сумны бываеш. – Мала што. Ты на гэта не глядзі» [12, с. 559].

«Восеньскі» твор паўстае, такім чынам, раманам радасці. Зразумела, яна неаддзельная ад суму – класічнага, «хрэстаматычнага» восеньскага суму, але ж сапраўдная радасць і не павінна быць падобнай на шчанычы віскат: яна стрыманая, багавейная, яна, часам, і ёсць сум, але сум, які завуць светлым. Раман аднаўляе безліч яго праяў, перажытых побач з найбліжэйшым, спрадвеку сваім асяроддзем: на пашы, за ваколіцай, на агародах, нават на ўласным ганку.

Можжа ўзнікнуць пытанне: чаму руская класічная літаратура, таксама поўная матываў перажывання прысутнасці зямлі і адчування прастору (дзе ж і «прастор», як не на Русі?!), не поўніцца адпаведным пачуццём радасна-акрыляючага смутку, а, наадварот, фіксуе «рускую тоску»? На такое пытанне слухна адказаў Г.І. Успенскі: «Прастор, г. зн. ...мноства месца для ўсіх і адчуванне... таго, што «ўсім хопіць»... Я ведаю, што ў мяне «можжа быць» шмат <чагосьці>, што... з цягам часу яно будзе маё, – і я ўжо напалову спакойней, з апатыяй выношу свой цяперашні цяжкаваты стан. ...У рускага памешчыка ніколі і не было ўнутранай прычыны страсна ваяваць за сваё прывілеяванае становішча, таму што ў яго і ворагаў ніколі не было. <> За высокай агароджай казённых правоў сядзеў ён адзін, быццам за кратамі ў турэмнай адзіночцы, і відавочна шалеў» [14, с. 14]. Прыкладна такім жа чынам, паводле Г.І. Успенскага, сцвярджала сябе ў Расіі сялянскае стаўленне да зямлі: яе шмат навокал, дарма што не мая, захацеў – дык была б, таму навошта біцца дзеля нікчэмнага кавалка, што побач. Калі глядзець павярхоўна, яно зразумела: маленькі ахайны кавалачак зямлі сярод неагляднага прыроднага пра-

Кузьма Чорны.
Скульптар
З. Азгур

сторы можа падацца нават і «ненатуральным», а чалавечая сіла і творчасць быццам нічога не вартыя перад безданню прасторавай моцы. Выходзіць, што, урэшце, «*русская тоска*» – ад пачуцця прыгнечанасці шырынёй, згубленасці ў абшарах. Іншая справа, калі прастор «суразмерны», патэнцыяльна дасягальны (звычайны беларускі далягляд): тады ён зразумелы, блізкі, свой. Да таго ж абмежаваны гарызонт прымусіць звярнуць погляд на сябе самога, на кавалак зямлі побач з сабой: такі погляд уважлівы (сузіральны), які не толькі бачыць, але і разумее, «мысліць». Адсюль і адчуванне экзістэнцыяльнай волі, прага дзеяння і жыцця.

Самы час звярнуць увагу на тое, як рэальна адбываецца заўважанне і асэнсаванне быцця пры «зямлі-аснове» і што такім чынам «асноўваецца» (угрунтоўваецца). Далёка не адразу сэрцу селяніна (і нават мастака) зразумела ўсё тое, чым адораны ён ад зямлі ў быццёвым, непрагматычным сэнсе. Адсюль у рамане К. Чорнага шэраг плыняў эмацыянальна-псіхалагічных лейтматываў, якія толькі паступова складваюцца ў тое, што філасофскі дыскурс адзначыў бы як фундаментальную паняццёнасць. Адзін з такіх лейтматываў – «пах зямлі», таму на пытанне «Дык дзе ж зямля?» з пункту гледжання паслядоўнасці яе ўяўлення варта адказаць, што перадусім яна – у фізічным адчуванні: «*Пахнуў пысок і трава каля яго, і восень, і зямля.* <> *Як жа ж яна пахла – зямля!*» [12, с. 383]; «*Было холодна, так, як можа быць холодна ў мясячны вечар апошніх тыдняў восені, калі і туман сядзе за ноч кроплямі вады на платы, і познія яблыкі чырвонацца яшчэ на дрэвах. Зямля не мёрзла яшчэ, была яна халоднаю, мяккаю, і пахла яна моцна і востра*» [12, с. 430]; «*Поле пахла ветрам... <...> Пахла зямля карою дрэваў, халодным карэннем мокрага зеля з рэкавых берагоў і з дна рэчак...*» [12, с. 463]. Зямля пахне ўсім, што ёсць на ёй, і такім чынам нібы прымушае заўважыць спрадвечу звыклае і без увагі нібы адсутнае асяроддзе. Фізічны (нават фізіялагічны) падмурак – тое, на чым потым узрастае ўспрыманне «сэрцам». На шляху яго спачатку аду-

хаўляюць зямлю, адчуваючы ў ёй тоеснасць сабе: прыкмячаюць, што «*дзікія кветкі... надаюць... зямлі выраз жывога твару*» [12, с. 297]; чуюць, як «*вятрамі плачуць дрэвы*» [12, с. 416]; увогуле бачаць усё навокал жывым: «*Зямля была ў дрымоце і салодкім забыцці. Аддаўшы ўраджай, яна поўнілася цяпер глыбакадунным хараством бурнае цішыні*» [12, с. 357–358]. У такіх лейтматывах навідавоку імкненне суаднесці між сабой самыя разнастайныя праявы навакольнага свету і праз убачання сувязі зразумець яго як найлепш, адчуўшы яго сапраўдную свойскасць і блізкасць: «*Хмары... плылі па высокім небе... Гойдаліся ветры на дрэвах, зямля маўчала, слухала ў чулай дрымоце і вострай чуласці... І шырынёю сваёю жадала сонца. Сінелі лясы, ціха і нявінна. Так, як па-дзіцячаму свецяцца конскія вочы на палявых дарогах*» [12, с. 463]. «*Для жывога чалавека ўсё – усюды*» [12, с. 446].

Адчуваючы прысутнасць зямлі і свойскасць навакольнай прасторы, чалавек паступова пачынае ўспрымаць-разумець сябе. Варты ўвагі эпізод з удзелам сяброў-падлеткаў, Юркі і Юзіка, чые гульні неаддзельныя ад будзённых сялянскіх спраў, якія адчужанаму воку могуць падацца бяссэнсавымі, нават атупляючымі (маўляў, штодзённым шэры клопат робіць з чалавека скаціну). Але ж ізноў: сэнс – не звонку, а ўнутры нас. Пры такім раскладзе сэнс – ва ўсім («усё – усюды»), а чалавек, суб'ект сэнсу, надзелены паўнатай быцця нават у межах сваёй сядзібы. Вось Юрка і Юзік «*занеслі начоўкі ў свінух, паселі на парозе і глядзелі, як парасяты тыцкалі*

Літаратурны музей
К. Чорнага ў в. Цімкавічы
Капыльскага раёна

лычамі ў цеста. За сцяною чуваць было, як уздыхаў конь... Зачынілі свінух, пайшлі глядзець каня. Пад нагамі ў каня было сена; вісела яно вехцямі і на краёх жолаба. На сценах віселі старыя абручы, хамут. Жардзяная загарадка была забруджана курамі. За загарадкаю жайцела ячменная саломка. <...> Селі на парозе, гаварылі пра ўсё, што пападалася толькі на вочы і ўзыходзіла на думку. І не хацелася нікуды адсюль ісці, як бы гэта тут знайшлі яны для сябе пачаткі ўсяго, чым жывуць яны» [12, с. 485].

Поруч з адчуваннем татальнай узаемасувязі рэчаў і татальнай наяўнасці сэнсу зямлю і сябе пачынаюць разумець рацыянальна. На гэтым узроўні асабістае, інтымнае ўспрыманне набывае калектыўны характар: уласнае быццё на зямлі суадносяць з быццём свайго краю. «Філасофскае гучанне» і адпаведны фундаментальны сэнс рамана набываюць цяпер яшчэ больш трывалы характар, і вось якім чынам.

«Ніколі не авалодваем мы настроём (*Stimmung*) у абыякавасці, але заўсёды — з супрацьлеглага настрою» [15, с. 136]. Калі так, улічыўшы вонкавую сітуацыюнасць твора К. Чорнага («выслізгванне» ўласна Беларусі з культурнай і палітычнай рэальнасці «савецкай прасторы»; эканамічны і духоўны заняпад, які сапраўды можа правакаваць «аскаціненне» насельніцтва), на вызначальнае пытанне пісьменніка («Ці ёсць у чалавека прычына для пастаяннай радасці?») адкажам, што «прычына» — жах перад небыццём. Менавіта перад пагрозай *не быць*, пагрозай для краю і для сябе, на асабістым узроўні заўважаюцца прабліскі стану *быць* і заўважаюцца надзвычай востра — так, як самая ненадзейная магчымасць выратавання ўздзейнічае на смяротна хворага або прыгаворанага. Пошук ратунку ад *не быць* вымушае спытаць «Як *быць*?» і тут ужо трымацца не вонкавых абяцанняў («абяцанкаў»), але паглядзець — сапраўды, бадай упершыню! — на самыя малыя «пачаткі» таго, што побач. Дарэчы, з пункту гледжання вызначэння «свайго» або «не свайго» і набываюць пэўную значнасць стасункі

сялян «Зямлі» з савецкай уладай, з яе ініцыятывамі: падзея раздзелу зямлі нібы верыфікуецца на свойскасць або чужасць аўтэнтчнаму сялянскаму «вобразу свету». «Верыфікацыя» застаецца адкрытай, што і дало магчымасць у свой час кваліфікаваць пазіцыю К. Чорнага і яго раман як неканкрэтныя, няўстойлівыя на прадмет лаяльнасці савецкай уладзе. Але ж ці можа «філасофскае гучанне» хоць бы ў малой ступені дазволіць сабе быць ангажаваным? Справа філасофіі — справа думкі, а думку штурхае не рэвалюцыя, якая выстаўляе лозунгі, а роздум, заклапочаны адвечнымі пытаннямі і найперш — «*быць* або *не быць*?».

На думку М. Хайдэгера, пытанне аб быцці, асноўнае філасофскае пытанне, мае гістарычную аснову [14, с. 140–141]: з аднаго боку, яно вымушана гісторыяй, крызіснай надзённасцю; з другога — ім самім «вымушаецца» гістарычнасць, перспектыва будучыні для таго, хто яго ставіць, гэта значыць для народа, чым прадстаўніком з'яўляецца мысліцель (паэт, пісьменнік) і чыё светаадчуванне ён адлюстроўвае або прагназуе. Менавіта ў гэтым рэчышчы адчуванне радасці, якім прасякнута вонкавая вобразнасць рамана «Зямля», перасягае сваё псіхалагічна-эмацыянальнае значэнне. І менавіта ў дбанні пра гістарычнае быццё, у ратавальных інтэнцыях самаідэнтыфікацыі сапраўды навідавоку, «дзе ж зямля».

«*Вецер плыві з надхмарнае вышыні. Шырокасць і напорнасць весяліла сэрцы. Весялілася ж і зямля ў пустэчах палявога іржышча. Каля кустоў птушкі ўзняліся і гойдаліся ў неабдымным імчанні паветра. Сінія далягяды былі майклівымі і сумнымі, як той дзень, шумны толькі ветрам ды жоўклым лісцем на кустох і сухім, раскіданым на траве пад імі. Аўсянае іржышча хмурна жайцела; зелянілася густым каліўём згрызенае травы і палявога зеляня. Дарэшты высыхай... авёс; мала яго засталася на полі, і мяцёлкі яго шумелі суха і сіратліва...*» [12, с. 309]. Зямля, якая ўвесь час трымае цяжар тварэння, сама пазбаўленая мітусні і дарэмнай няўрымслівасці, нібы ахоўвае ад гэтага і

ЛІТАРАТУРА

1. Мурашка, Р. Дык дзе ж зямля? / Р. Мурашка // Маладняк. — 1929. — № 3.
2. Гаранин, Л.Я. Філасофскія ісканія в беларускай літаратуры / Л.Я. Гаранин. — Мінск: Ін-т літ. ім. Я. Купалы, 1984.

чалавека-творцу, надае яму трываласці і годнасці ў жыцці («маці-зямля»).

«Пад вечар выбілася з-пад хмар сонца і зноў летнім тварам зарадавалася зямля. Была ў гэтай радасці задуменнасць жоўтых далей апусцелага поля і трывога шуму сініх кустоў. Але клалася цішыня вонкавай безутрапёнасці і радасць зямлі была магутнаю і неабдымнаю. Чарнелі дарогі вільготнай глебай і асенняй травой зеляніліся іх каляіны. Жоўты ліст прыпадаў да травы, чуючы пад ёю зямлю і разам з усім, што было навокал яго – шэрым і яскравым, нязграбным і прыгожым, – маліўся вялікай радасці. <> Неба сінела. Сонца абнімала захад. Далі зямлі вабілі жыць» [12, с. 349]. Зямля – сімвал радасці ў намаганні – падстава адпаведнага адчування таго, хто кожны дзень з зямлёю; радасць жа – падстава чаканага «заўтра». Зямля – у стрыманым абяцанні заўтрашняга дня. Зямля «вабіць жыць».

«На мурных дарогах надойга асталявалася восень. Жыла ў неабдымнасцях свету і цешылася радасцю зямлі. <> Збіралася ўміраць восень! І ў павольным скананні яе хваляваліся буры і кіпелі імкненні. І ў пажоўклай траве была радасць гэтых і ўсякіх дзён; жыла і кіпела – у пахучай зямлі, у каменнях, у лісці. <> Асення туманы ўзнімаліся і асядалі. Разыходзіліся яны па зямлі, кроплямі вады асядаючы на дрэвы, на камень. Зыкі доўга гучэлі ў туманох і ўсё чулае і радаснае, задуменнае і сумнае, жывое, трымала ў сабе іх вясёлую сілу» [12, с. 463–464]. Зямля – у процілегласцях: жыццё і кіпенне, задуменнасць і сум. «Протілегласці» – стрыжань і чалавечай сутнасці: яны вымушаюць рух, пошук, станаўленне асобы. Зямля тады – існасная адпаведнасць чаляеку: толькі побач з ёю ён можа быць уласна сабой.

Нарэшце, нельга не падкрэсліць увогуле ролю мастацкага слова ў працэсах пачатку індывідуальнай і гістарычнай (нацыянальнай) ідэнтыфікацыі і рэалізацыі. Са слова, зафіксаванага найперш на старонках «Нашай нівы» (1906–1915), стваралася ўся класічная беларуская літаратура першай трэці XX стагоддзя. Гэта ўзаемасувязь

Слова і Адраджэння – не толькі гістарычная, культурная, палітычная, але і анталогічная (філасофская) заканамернасць. Услухаемся зноў у хайдэгераўскі каментарый: «Каб увогуле сябе знайсці, <быццё> павінна быць у сваёй патэнцыяльнай уласнасці «паказана». Прысутнасць (*Dasein*, азначэнне мысліцелем чалавечага быцця ў свеце. – Т. С.) патрабуе засведчання той здольнасці-быць-сабой, якая яна ў магчымасці заўсёды ўжо ёсць» [15, с. 268]. Інакш кажучы, народ (індывід) упершыню спазнае сябе ў позірку звонку, а такую магчымасць даюць мастацкае слова і мастацкі вобраз. Зразумела, што вызначальная роля належыць дыскурсу, праз які спазнае сябе «прысутнасць». Натуральна, што першапачаткова гэта дыкурс правакацыйны – слова-выклік (годнасці, сумленню), уласцівае найбольш рэпрэзентатыўным творам Я. Купалы, К. Чорнага, Ц. Гартнага ў «нашаніўскі» адраджальна-абуджальны час. «Сумленне дае магчымасць нешта зразумець, яно размыкае... Кліч сумлення мае характар выкліку прысутнасці да яго... здольнасці быць самім сабой, пры гэтым – праз апеляванне да яго... быццё вінаватым», вінаватым у небыцці [15, с. 269; курсіў аўтара].

У адрозненне ад часу «нашаніўскага» абуджэння, у канцы 1920-х гадоў, калі створаны раман «Зямля», правакаванне сумлення павінна было атрымаць яшчэ больш моцны падмурак, выстаўлены ўжо не толькі звонку, у сацыяльна-палітычным рэчышчы, але і вылучаны знутры, выкрышталізаваны з уласна сваіх паўсядзённых абставін, – так, зямля, апора ідэнтычнасці, месца і стымул жыццятворчасці, адпаведнасць «прысутнасці». Таму і мастацкае слова павінна было гучаць ужо не толькі і не столькі як вонкавы выклік (песняра, мысліцеля, гусліра і іншых), але як уласны голас таго, каму яно адрасавана. Слова К. Чорнага пра зямлю агучана як патэнцыяльнае слова яго герояў і чытачоў, найчасцей неадшліфаванае, відавочна неапрацаванае, «недасканалае», каржакаватае, якое нібы гучыць «ад зямлі, ад сахі». Нібы сама зямля заклікае быць, зямля – гэта значыць мы самі. ■

3. Кудраўцоў, І.Ф. Кузьма Чорны / І.Ф. Кудраўцоў. – Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1956.

4. Адамовіч, А. Становление жанра / А. Адамовіч. – М.: Сов. писатель, 1964.

5. Навуменка, І.Я. Ранні Кузьма Чорны (1923–1929) / І.Я. Навуменка. – Мінск: Беларуская навука, 2000.

6. Мельнікава, А.М. Ідэяна-мастацкія і жанрава-стыльвыя асаблівасці твораў К. Чорнага 1920-х гадоў: аўтарэф. дыс. ...канд. філал. навук: 10.01.01 / А.М. Мельнікава. – Мінск, 1996.

7. Хайдеггер, М. Работы и размышления разных лет / М. Хайдеггер // Сост., пер., вступ. статья, примеч. А.В. Михайлова. – М.: Гнозис, 1993.

8. Хайдеггер, М. Время и бытие: Статьи и выступления / М. Хайдеггер // Пер., предисл., коммент. В.В. Библихина. – М.: Республика, 1993.

9. Хайдеггер, М. Разъяснения к поэзии Гёльдерлина / М. Хайдеггер // Пер. с нем. Г. Б. Ноткина. – СПб.: Академический проект, 2003.

10. Гёльдерлин, Ф. Избранная лирика / Ф. Гёльдерлин. – Кишинев: Литературный фонд «AXUL Z», 1997.

11. Сафрански, Р. Хайдеггер: германский мастер и его время / Р. Сафрански. – М.: Молодая гвардия, 2005.

12. Чорны, К. Зямля / К. Чорны // 36. тв.: у 6 т. – Мінск, 1954. – Т. 1. – С. 297–562.

13. Хайдеггер, М. Введение в метафизику / М. Хайдеггер // Пер. с нем. Н.О. Гучинской. – СПб.: Высшая религиозно-философская школа, 1998.

14. Успенский, Г.И. Из деревенского дневника / Г.И. Успенский // Собр. соч.: в 9 т. – М.–Л., 1956. – Т. 5. – С. 5–240.

15. Хайдеггер, М. Бытие и время / М. Хайдеггер // Пер. с нем. В.В. Библихина. – СПб.: Наука, 2006.